

F.P.VAN OOSTROM
RIJKSUNIVERSITEIT LEIDEN

MAECENAAT EN MIDDELNEDERLANDSE LETTERKUNDE

De Brabantse hertog Jan IV heeft in onze geschiedschrijving een slechte naam. Mij bewust van het aantal Lovanienses onder mijn gehoor, haast ik mij te vermelden dat hij de stichter was van de universiteit van Leuven - doch dit feit, volgens Romein Jans "beste regeeringsdaad"¹, wordt door zijn biografen doorgaans in een concessieve passage afgedaan. H.P.H.Jansen bijvoorbeeld stelt niet zonder cynisme vast : "Slechts de universiteit van Leuven vereert hem als haar stichter".² Voor het overige weet men over Jans regeerperiode (1415-1427) niets dan kommer en kwel te melden. Het is een regeerperiode die, vanwege Jans jeugdige leeftijd, begon met een regentschap - om al evenzeer onder curatele te eindigen, maar nu vanwege Jans aperte ongeschiktheid voor het hertogelijk ambt. Daartussenin : een aanschakeling van pijnlijke conflicten ; met zijn staten, zijn steden, zijn gilden, zijn echtgenote, dit alles overschaduwde door continu geldgebrek en gelardeerd met mislukte militaire expedities. Aangezien Jan IV in zijn korte regeerperiode kans zag vrijwel al zijn onderdanen tegen zich in te nemen, behoeft het niet te verbazen dat bij zijn dood het gerucht ging dat hij vergiftigd was - zoals het, gezien de failliete boedel die hij achterliet, al evenmin hoeft te verbazen dat zijn opvolger Philips van Sint Pol binnen twee jaar aan een maagzweer overleed.

Bij onze historici kan Jan IV dan ook geen goed doen. Quicke spreekt over "de stumperige hertog Jan IV", wiens "gebrek aan persoonlijkheid" zijn populariteit tot onder nul deed dalen, en die het levenswerk van zijn vader Antoon "ten minste gedeeltelijk gesloopt" achterliet.³ Van der Aa noemt Jan IV "Zwak van ligchaam, bekrompen van verstand en traag van aard".⁴ Jansen portretteert hem als een "verwende slappeling", wiens "wanbeheer" en "machteloze bewind" ertoe leidden dat bij zijn dood in 1427, "na een vergooid leven" "niemand meer naar hem omkeek".⁵

Dit snoer van citaten van moderne historici zou zich voort laten rijgen - maar laten wij liever een tijdgenoot het woord geven, ook een historicus trouwens, en een die de mislukte hertog Jan IV van nabij heeft gekend.⁶

Hertoghe Jan die heere bequame,
 Die de vierde was van dien name,
 Sone des hertoghen Anthonijs,
 Regheerde Brabant, die heere wijs,
 Twelfdalf jaer oft daer bi.
 Binnen welken tiden dat hi
 Vele onghenuachte hadde voorwaer,
 Ende vele vreemder zaken claer
 Ghescieden, als vore bescreven staen.
 Ende in allen dien, doe ic vermaen,
 Was hi verduhdich, wes hem ghesciet,
 Ende en vergat Gode emmer niet
 Tę lovene nacht ende dach,
 Dien hi vreesde ende ontsach,
 Ende loofden des hi hem toe sant.
 Ooc en vergat die heere vaillant
 Der ermer niet, dat elc ghevroede :
 Met sinen tideliken goede
 Versach hi die mildelike,
 Soe dat hi van hen ghemeinlike,
 Van den armen menschen algader,
 Ghenuemt wert der armen vader.
 Hi was ghespaersaem ende goedertieren,
 Sachtmoedich, sedich van manieren,
 Ende antwerde gueteliken
 Soe wel den armen als den riken
 Die hem daden eeneghe clachten,
 Ofte eeneghe bootscappen aenbrachten,
 Oft die anders, wats ghesciet,
 Met hem hadden te sprekene iet.
 Die erme claeghden allegader
 Tverlies van haren milden vader.
 Hi wert gheclaeght ooc utermaten
 Van allen sinen ondersaten
 Met rouweghen herten, met bitteren zeere,
 Die haren sachtmoedeghen goeden heere,
 Ghenedich, goedertieren daer bi,
 Verloren hadden.

Het zal U zijn opgevallen hoezeer het oordeel over Jan IV van onze tegenwoordige historici verschilt van dat van hun middeleeuwse collega, de anonymus diē in de jaren 1440 in de ook toen nog inspirerende omgeving van het Soniēnwoud Boendales Brabantsche Yeesten van een vervolg voorzag. En vermoedelijk zult U kunnen vermoeden wie van beide partijen hier ongelijk heeft : de middeleeuwer. En tenslotte zult U waarschijnlijk óók kunnen gissen in welke richting de verklaring voor diens geschiedvervalsing moet worden gezocht. Onze middeleeuwse historicus was bij hertog Jan IV in dienst geweest. En : wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

De anonieme voortzetter van Boendales Brabantsche Yeesten was allesbehalve de enige middeleeuwse auteur met een dienstbetrekking naast zijn letterkundige arbeid. Integendeel : full-professional-litteratoren lijken de Middeleeuwen niet te hebben gekend. Nu is dit type auteur ook heden ten dage nog rijkelijk zeldzaam, zeker in een klein taalgebied als het Nederlandse, waar de letterkundige afzetmarkt

eenvoudig te klein is om een auteur van zijn litteraire produktie te kunnen laten bestaan. Evenals de consumptie van litteratuur is ook de produktie ervan goeddeels een vrijetijdsaangelegenheid.

In de Middeleeuwen daarentegen is de consumptie weliswaar ook, doch de produktie van litteratuur slechts hoogst zelden een pure vrijetijdszaak. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat de "grondstoffen" voor het litteraire produktieproces - perkament, inkt, boeken die als bron fungeerden, etc. - in de Middeleeuwen eenvoudig te kostbaar waren. Deze factoren gingen uiteraard zwaarder wegen naarmate het litteraire werk aan lengte won. In dit verband is het ook opvallend hoeveel - bijvoorbeeld - Middelnederlandse litteraire werken in eerste aanleg niet lijken te zijn voltooid, dat wil zeggen voorgoed onafgemaakt zijn gebleven, dan wel pas door een volgende auteur tot voltooiing konden worden gebracht. Reinaert, Walewein, Esopet, Rinclus, Spiegel Historiae, Ferguut, Grimbergse oorlog - het zijn allemaal voorbeelden van werken die in eerste instantie mogelijk niet voltooid konden worden. Bovendien zijn daar nog de werkelijk ontelbare enkel fragmentarisch overgeleverde teksten, waarvan voor mij nog allerm minst vaststaat dat zij in alle gevallen eens complete teksten zijn geweest. De veelgeuite bede in prologen, het werk naar behoren te mogen voltooien (als voorbeeld uit vele citeer ik de Roman van Limborch : *Moeti mi here van hemelrike Gheonnen dat ic volmaken moghe Mijn ghedichte daer ic na poghe*), die traditionele bede om voorspoedige voltooiing dus, lijkt allesbehalve loze topiek te zijn geweest, doch te berusten op een existentiële auteursangst. Totnutoe nam men in gevallen van meervoudig auteurschap steeds aan dat de eerste auteur tijdens zijn arbeid was overleden. Natuurlijk zal dit wel eens het geval zijn geweest : zo schijnt de eerste auteur van de Grimbergse oorlog middenin zijn beschrijving van de bloedige veldslag tussen de Grimbergers en hun hertog zelf de geest te hebben gegeven. Bezien we echter de complete lijst van gevallen waarvan men zulks dan zou moeten aannemen, dan moeten we concluderen tot een schrikbarende poëtische mortaliteit. Was het beroep van dichter in de Middeleeuwen echt even gevaarlijk als dat van autocoureur nu ?

Deze vergelijking tussen middeleeuwse dichter en moderne autocoureur is minder triviaal bedoeld dan zij wellicht schijnt. Beide professies hebben namelijk ook een ander beroepsrisico gemeen : het verbreken van de band met de geldschieter. Een moderne autocoureur moge nog zo blaken van stuurmanskunst en goede wil - als hij geen

rijke sponsor heeft, komt hij aan het grote werk, de Formule 1, niet toe. Dit "genre" is nu eenmaal zo kostbaar dat een coureur zonder sponsor niet aan de slag komt, en, als zijn sponsor het laat afweten, hij zijn werk moet staken. Dit nu geldt ook voor de middeleeuwse dichter - en het dichtdraaien van de geldkraan door de sponsor zal zeker óók wel eens de oorzaak zijn geweest van het onvoltooid blijven van een litterair werk.⁷ De exordiale bede om voorspoedige voltooiing is dus niet alleen een bede om fysieke voorspoed, maar ook om sociale zekerheid. Die sociale zekerheid verschaft de sponsor - maar in de kunst spreken wij in zo'n geval niet over sponsor, maar over maecenas. Het is voor de rol van de letterkundige maecenas dat ik vandaag Uw aandacht vraag.

Welke motieven bewegen iemand die optreedt als maecenas van litteratuur ? Twee hoofdmotieven zijn aanwijsbaar : litteraire interesse en statusbehoefte. Natuurlijk heeft de litteraire maecenas belangstelling voor letterkunde : hij wil zichzelf en zijn omgeving verzekeren van litteraire lering en vermaakt, en is bereid en in staat daarvoor diep in de beurs te tasten. Als litteraire interesse echter zijn enige drijfveer zou zijn, valt niet in te zien waarom hij zich niet tevreden zou stellen met het - per saldo altijd nog voordeligere - laten kopiëren van reeds in omloop zijnde teksten. Niet dat dit laatste niet dikwijls voorgekomen zal zijn : voor menigeen zal eenvoudig niet meer weggelegd zijn geweest. Maar om zulke "kopiërende" maecenasen is het mij nu niet te doen. Het gaat mij in de eerste plaats om de financiers van nieuwe litteraire werken. Deze opdrachtgevers worden, behalve door letterkundige belangstelling, door statuszucht gedreven : zij hebben er behoefte aan om zich als beschermer van letterkunde te manifesteren, om zo de glans van hun bewind te doen uitkomen. Net als kastelenbouw, schenkingen aan kerken en kloosters en luisterrijke feesten is een litterair maecenaat voor de middeleeuwse autoriteit een "Herrschaftszeichen". Het is een hoeksteen van zijn hoofsheid. Wie onder de groten der aarde in tel wil zijn, moet schrijvers in dienst hebben. Maerlants vorstenspiegel, de Heimelijkheid der heimelikheden, rekent het litteraire maecenaat tot de primaire taken van de vorst :⁸

Nu betaemt wel elken heere,
 Die bewaren wille sine eere,
 Dat hi scrivers met hem houde;
 Vroede liede, jonghe ende oude,
 Die scone ende wel connen dichten
 Entie met sconen worden verlichten
 Connen, dat sijn heere wille;

[. . .]

So wert die heere daer omme ghepriset,
 Dat hi lieden, so wel ghewiset,
 Hevet tsiere heymelichede,
 Ende wert te meer ontsien oec mede.

Dichters die *met sconen worden verlichten Connen dat sijn heere wille...* Maerlants formulering geeft aanleiding tot de vraag in hoeverre de maecenas niet alleen de simpele existentie, maar ook het verdere karakter van het litteraire werk bepaalt. Het kost ons, die gewoon zijn de kunstenaar absolute autonomie toe te denken, enige moeite deze mogelijkheid serieus te nemen. Middelnederlandse dichters en hun publiek hadden daar kennelijk minder moeite mee. Willem van Hildegarsberch bijvoorbeeld, als meest vooraanstaande sprookspreeker van zijn dagen toch allerm minst gespeend van dichterlijk zelfbewustzijn, stelt nuchter vast :⁹

Een dichter, die hem wel verstaet
 Ende overdenct wat hem mach deren,
 Dien dicht niet al sijns selfs begheren...

Nu geniet Hildegarsberch in onze litteratuurgeschiedenis juist om deze reden een poevere reputatie; de hoogste eer die bijvoorbeeld Knuvelder hem wil verlenen is het voor mogelijk houden "dat er uit Van Hildegarsberch een groter dichter gegroeid zou zijn, als hij niet door financiële afhankelijkheid gedwongen was geweest tot ogendienarij".¹⁰ Knuvelder vergeet zich hier echter te realiseren dat de financiële afhankelijkheid van erkende eersterangsauteurs als Veldeke, Maerlant en Velthem waarschijnlijk eerder groter was dan kleiner dan die van Hildegarsberch. Of wij het nu een aantrekkelijke gedachte vinden of niet - dichten in de Middeleeuwen was doorgaans dingen naar de gunst van hoge heren. Dit houdt volstrekt niet in dat de middeleeuwse auteur altijd alleen "his master's voice" vertolkte - maar wel dat hij zich ervan bewust was dat zijn werk bij zijn opdrachtgever in de smaak moest vallen. De letterkundige maecenassen zijn mijns inziens dan ook sleutelfiguren in het middeleeuwse litteraire leven, en de mediëvistiek heeft zich daarnaar te richten. Om deze reden formuleerde Karl Hauck het volgende credo : "Literaturgeschichte muss zumal für das Mittelalter von den Mäzenen und vom literarischen Publikum aus geschrieben werden".¹¹

Benaderen wij aldus het verschijnsel hoofsheid, en meer speciaal de hoofse litteratuur, dan kiezen wij een invalshoek die afwijkt van die van prof. Gerritsen zojuist. Niet langer de "geest"

van de literaire werken bepaalt dan immers ons perspectief, maar hun ontstaansmilieu. "Hoofs" is dan niet in de eerste plaats een ideologische categorie, maar een sociologische - en, overeenkomstig de etymologie, wordt "hoofsheid" vooral opgevat als "hofsheid". Primair wordt de vraag welke literaire teksten functioneren binnen de samenlevingsvorm van het hof; of deze teksten ook "hoofs" zijn in psychologische zin, is van later zorg. Het zal duidelijk zijn dat daarmee het corpus van "hoofse" teksten een aanzienlijke uitbreiding ondergaat; maar dat lijkt mij eerlijk gezegd een voordeel. Strikte fixatie op traditioneel "hoofs" geachte teksten suggereert een systeem-scheiding die voor het middeleeuwse literaire publiek kennelijk niet heeft gegolden. Aan het hof functioneren immers naast Arturroman en hoofse lyriek ook de Karelroman, het dierenepos en het leerdicht. Voor de literaire mediëvistiek is de aantrekkelijke taak weggelegd deze genres in hun interferentie binnen dezelfde publiekskring te bestuderen. (Een plezierige bijkomstigheid is ook dat wij dezer dagen niet het gevoel hoeven te hebben in een kunstmatig monsterverbond bijeen te zijn gedreven. Tot de literaire cultuur van het hof behoren immers ook de Sint Servaes, het Leven van Lutgart en de Beatrijs. Litterair-sociologisch gezien hangen de verschijnselen hoofsheid en devotie ten nauwste samen).

Ik wil de gelegenheid van dit symposium graag benutten om U een indruk te geven van mijn huidige onderzoek naar de maecenassen van de Middelnederlandse letterkunde. Met nadruk vermeld ik dat het hier enkele voorlopige bevindingen betreft van werk-in-uitvoering, dat nog wel enkele jaren zal vergen. Een interdisciplinaire bijeenkomst als deze leek mij echter bij uitstek geschikt om door middel van een eerste mélange van algemene en specifieke conclusies, suggesties en speculaties een gedachtenwisseling over de mogelijkheden van maecenaatsonderzoek op gang te brengen - en ter stimulering van die gedachtenwisseling heb ik mijn indrukken soms met opzet wat uitdagend geformuleerd.

Ik begin met een negatieve indruk. De burgerij schittert in het materiaal van de Middelnederlandse maecenassen nagenoeg door afwezigheid. En toch kan men geen globale geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde opslaan - van Knuvelder tot en met het simpelste schoolboekje - of er wordt hoog opgegeven van het ongemene belang van juist deze groepering voor de ontwikkeling van onze middeleeuwse literatuur. Een sinds Jonckbloet gangbare opvatting wil dat van de burgerij al vroeg vitale impulsen voor de Middelnederlandse letterkunde zouden zijn uitgegaan. Zo zou de burgerij onder meer het

geïntendeerde publiek vormen van de Reinaert, het latere werk van Maerlant, het oeuvre van Boendale en zo ongeveer de volledige overige didactiek. Zover ik zie wordt deze traditionele voorstelling van zaken door onvoldoende gegevens gerechtvaardigd. Zeker waren leden van de burgerij soms gretige lezers van in omloop zijnde teksten, waarvan zij kopieën bestelden - doch als opdrachtgevers van nieuwe literatuur treden burgers slechts hoogst zelden op. Kennelijk bepaalde de burgerij zich tot het volgen van de lopende ontwikkelingen en ontbrak het haar aan de behoefte zich vanuit een litterair zelfbewustzijn zelfstandig te profileren. Pas diep in de veertiende eeuw zien we met de Brusselaar Jan Tay de eerste burgermaecenas zijn entree maken in de litteraire wereld. Dit eerste burgerlijke gewin is nog kattedgespin : Tay financiert zoiets elementairs als een Historiebijbel. Natuurlijk zal zich de burgerlijke penetratie van het letterkundig leven allengs intensiveren - vooral via het institutionele maecenaat van de steden -, maar ik acht het toch veelbetekenend dat nog in de late zestiende eeuw gedrukte parodieën op jaarvoorspellingen zich presenteren als opgedragen, niet aan parodiepatriciërs, maar aan spotaristocraten, zoals Den aldervroomste here van Bijstervelt, grave tot Aloyes, of Den alderdoorluchtichsten ende hoogen onbedwingende prince, here van Ysbroec, grave tot Broots Eynde van der Niethagen.¹² Klaarblijkelijk dacht men ook toen nog bij een litterair maecenas allereerst aan een adellijk personage. Het lijkt mij dan ook tijd om - overigens in het voetspoor van een tendens in de internationale mediëvistiek¹³ - in onze geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde de burgerij terug te wijzen naar de plaats waar zij in het middeleeuwse cultuurleven hoort : na de adel, op het tweede plan.

Het stimuleren van Middelnederlandse literatuur is dus, mijns inziens, in de eerste plaats een aangelegenheid van de adel. Een elitaire hobby derhalve, die zelfs binnen de elite van de aristocratie slechts aan weinigen was voorbehouden. Ook de lage adel is als opdrachtgever namelijk weinig in tel. Pas in een vrij late periode zien we leden van deze groep als maecenas fungeren, bijvoorbeeld in de persoon van ridder Roelof van Uutkerke, aan wie rond 1430 Dat kaetsspel ghemoralizeert werd opgedragen. Niet zelden gaat het in zulke gevallen bovendien om een geschiedschrijving van het eigen geslacht - voor een familie die zich in de adellijke concurrentiestrijd wil handhaven waarschijnlijk zoiets als een primaire levensbehoefte.

Maar de literaire maecenassen van werkelijk formaat moeten wij in de top van de feodale pyramide zoeken. Daarvandaan, dat wil zeggen van de aanzienlijkste territoriale vorsten en hun directe kring van intimi, kwamen de sterkste impulsen voor de bloei van de Middelnederlandse letteren. Waarschijnlijk kende alleen dit milieu de welvaart, de vrije tijd en de infrastructuur - ik denk bij dit laatste in de eerste plaats aan een kanselarij - die voorwaarde zijn voor de uitoefening van een intensief letterkundig maecenaat. Evenals dat voor de Middelhoogduitse letterkunde het geval is, ligt het zwaartepunt van het Middelnederlandse literaire leven bij een handvol centra. Die centra zijn met name de hofkringen van Brabant en Holland. Van beide hoven wil ik nu, zeer in het kort, het literaire panorama schetsen, in beide gevallen meer in detail uitgewerkt voor één concrete casus. Ik begin bij Brabant.

Cultuur berust niet zelden op afkijken - en voor de zo uiterst statusgevoelige hoofse cultuur geldt dit misschien wel het meest. Zo is ook de literaire cultuur aan het Brabantse hof door enting gegroeid. De hiervoor noodzakelijke twijgen leverden de eerder tot bloei gekomen literaire hofculturen van Vlaanderen en Picardië. Met name de Brabantse hertog Hendrik III wist het Leuvense hof literair te bezielen : hij protegeerde onder andere Adenet le Roi en betoonde zich ook zelf als lyrisch dichter actief.¹⁴ Zijn zoon Jan I zou deze Brabantse literaire traditie voortzetten, maar langs een ander spoor : dat van het Middelnederlands.

Deze wending naar het Middelnederlands als literaire voertaal aan het Brabantse hof vraagt om verklaring. Het is mogelijk dat de kwestie verband houdt met meer algemene taalontwikkelingen in het toenmalige Brabant : het is althans opvallend dat onder de regering van Jan I ook het aantal in het Nederlands gestelde ambtelijke documenten toeneemt.¹⁵ Maar van beslissend belang lijken mij ook specifiek-literaire factoren te zijn geweest, in die zin dat de literatuur die aan het Brabantse hof werd geproduceerd, een andere functie te vervullen kreeg, die de emancipatie van het Middelnederlands als literatuurtaal met zich bracht. De regeerperiode van Jan I begon onder een ongunstig gesternte. De Brabantse dynastie had te kampen met enerzijds de expansiedrift van naburige heren en anderzijds de interne verdeeldheid tussen Brabants edelen en steden. Het was van vitaal belang de Brabantse rijken te sluiten, en vanuit het hof een actieve unificatiepolitiek te voeren. Jan I bediende zich hiertoe van economische middelen als landrecht, munt- en belastingwezen - maar hij moet ook de bruikbaarheid van literatuur als beleidsinstrument

hebben ingezien. Wilde de hoflitteratuur echter de beoogde centraliserende functie vervullen, dan moest de eenheid van het hertogdom worden beleden in de moedertaal, het Middelnederlands.

De hertog gaf zelf het goede voorbeeld door, anders dan zijn vader, zijn dichtader in de landstaal te laten vloeien - al illustreert het fameuze Harba lor i fa hoezeer zijn oeuvre nog een experimenteel karakter draagt, en poogt de mogelijkheden van het Middelnederlands als poëtisch medium voor Franse stof af te tasten.¹⁶ Toch bespeurt men dat het tij aan het keren is, en Adenet le Roi moet het evenzeer hebben bespeurd : hij stapte op als hofdichter, om zijn Brabants dienstverband te verruilen voor een vergelijkbare aanstelling aan het Franstalige Vlaamse hof. Met Jan van Heelu's Slag van Woeringen is ca. 1290 de doorbraak van het Middelnederlands als Brabantse literatuurtaal een feit. Zoals P.de Ridder nog onlangs heeft aangetoond, is de strategie van dit literaire werk er bij uitstek op gericht het saamhorigheidsgevoel van de Brabantse natie te versterken, en alle onderdanen, ongeacht hun rang of stand, te scharen rond de troon van hun hertog.¹⁷ Hierbij kwam, van zijn kant, het hof de onderdanen een eindweegs tegemoet : opgedragen aan de toekomstige hertogin, Margaretha van Engeland, met de wens dat zij er *Dietsch in leren moghe* (vs. 7) weerspiegelt het werk Jans nadrukkelijke streven de taalbarrière tussen hof en volk te slechten.

In de halve eeuw die volgt op Heelu's Slag van Woeringen ontvouwt zich onder het maecenaat van de drie Jannen een letterkundig panorama dat in weidsheid kan wedijveren met beroemde centra van middeleeuwse hoflitteratuur als Champagne en Thüringen. Natuurlijk dient deze Brabantse literatuur de Brabantse belangen. Zo wordt de verre én recente voorgeschiedenis van het hertogdom, in uiteenlopende mate van fictionalisering, verheerlijkt in werken als Brabantsche Yeesten, Grimbergse oorlog, Lorreinen, Roman van Limborch en de Trojetrilogie van Segher Diengotgaf. Bij dit laatste werk moet ik even stilstaan - niet alleen omdat het een van de vroegste voorbeelden is van literaire hoofsheid in de middeleeuwse Nederlanden - en daarvoor zijn wij tenslotte vandaag bijeen -, maar ook omdat het mij voorkomt dat men de verbondenheid ervan met het Brabantse hof nog onvoldoende heeft doordacht. Dat de officiële Brabantse historiografie de hertogelijke dynastie terugvoerde tot de Trojanen, is U bekend. Nu signaleerde Knuttel al in 1938 dat Segher in zijn Paerlement de Trojaanse Hector, uiteraard in afwijking van zijn Franse voorbeeldtekst, het schild-

teken van de Brabantse hertogen heeft verleend :¹⁸

Sinen scilt was swert ende II lioene
Stonden daerin gecroent van goude.

Een identificatiesignaal als dit moet een luisterende Brabantse hertog eens te meer bewust hebben gemaakt van hetgeen waartoe zijn hofhistorici hem reeds hadden gedisponeerd : in Seghers Trojeverhaal krijgt hij in feite een portret van zijn eigen voorouders voorgeschoteld. Maar Segher vertelt niet de volledige Trojaanse geschiedenis : hij beperkt zich tot de gestileerde beschrijving van een middenepisode uit het grote conflict. Professor Janssens heeft de verklaring voor deze selectiviteit gezocht in Seghers persoonlijke liefdesconceptie : veel meer dan Benoit de St. Maure door de hoofse geest bezield, zou hij er weinig voor hebben gevoeld ook de afloop van de Trojaanse oorlog te belichten, waarmee immers de destructieve kracht van de liefde duidelijk aan de dag zou treden.¹⁹ Het onderzoek van het litteraire maecenaat doet ons een alternatieve verklaring aan de hand. Als Segher zijn werk inderdaad voor het Brabantse hof heeft geschreven - en, letterlijk gezegd, de tekenen wijzen erop - dan is het alleen al uit dien hoofde begrijpelijk dat hij de verwoesting van Troje liever onbehandeld liet. Veel beter dan op Trojaans doemdenken kon hij zijn creatief vermogen concentreren op een meer idyllische episode uit de geschiedenis van de met Brabant verbonden stad. Het strookte nu eenmaal veel beter met de belangen van Seghers maecenas - ik vermoed dat het Jan I is geweest - als de dichter Troje zou portretteren als een onbedreigde hoofse modelstaat - waarvan dan de grootse nalatenschap sindsdien te Brussel was komen berusten.

Maar het is niet alleen zelfgenoegzaamheid wat de Brabantse hoflitteratuur uitstraalt : de hertogen laten zich ook op eigen kosten door hun dichters kapittelen. Met Jan I kunnen dergelijke werken niet in verband worden gebracht, hetgeen ook nauwelijks verbaast gezien het karakter van deze hertog, die in hedendaags populair-psychologisch jargon zeker een "egotripper" genoemd zou kunnen worden. Zijn zoon en kleinzoon waren echter meer toegankelijk voor moralisatie. Voor Jan II valt hier te denken aan een tijdklacht als de Vierde Martijn - al vermijdt de auteur hiervan wijselijk zijn hertog al te na te komen : in de algemene aristocratische malaise van zijn dagen ziet hij één lichtpunt, die fiere hertoge Jan, hetgeen niet zonder ironie mag heten voor een gedicht dat bij voortduring fulmineert tegen de vleierij aan het hof. Maar het is vooral Jan III die diep

doordrongen lijkt van het "Wie staat, zie toe dat hij niet valle". Voor hem is literatuur in de eerste plaats een aansporing tot zelfverbetering. Daarmee geeft hij rond 1340 het litteraire leven aan het Brabantse hof wel een heel andere koers dan zijn grootvader had gedaan : het is niet langer zelfverheerlijking, maar zelfkritiek wat de klok slaat. Als bezoldigd geweten van de hofkring fungeert vooral Jan van Boendale, die behalve door Jan III wordt gepatroneerd door Rogier van Leefeldale, een van Jans voornaamste edelen. Onder dit maece-naat komen werken tot stand als Lekenspiegel, Jans Teesteye, Mellibeus, Boec vander Wraken, Dietsche Doctrinael, waarmee de bloeiperiode van Middelnederlandse literatuur aan het Brabantse hof op even imposante als ernstige wijze wordt afgesloten. Jans opvolger Wenceslas had dan wel, om met Dinaux te spreken, "un goût naturel pour la poésie",²⁰ doch als Luxemburger allesbehalve de antecedenten om Middelnederlandse literatuur te propageren. Zoals eertijds Hendrik III componeert Wenceslas weer minnellyriek in het Frans, en beschermt hij weer Franse auteurs.

Ik besef dat ik in het voorafgaande niet veel meer heb geboden dan een schets-in-vogelvlucht van de Brabantse hoflitteratuur. Zo'n panoramisch overzicht is weliswaar een eerste doelstelling van het maecenaatsonderzoek, maar zeker geen einddoel. Einddoel is veel-
 eer een meer diepgaande studie van de relevante teksten in hun inter-ferentie binnen het gemeenschappelijke ontstaansmilieu. Dit weer-spreekt ook het vooroordeel als zou het maecenasonderzoek als letter-kundige methode ten hoogste marginaal kunnen zijn, omdat het de aan-dacht van "de teksten zèlf" zou afleiden. De bedoeling is juist om, na rekenschap te hebben gegeven van het sociaal-litteraire klimaat waarbinnen de teksten ontstonden, terug te keren naar "de teksten zèlf", teneinde langs deze weg ons inzicht te verdiepen in de vraag waarom de teksten zijn zoals ze zijn en hoe zij oorspronkelijk functio-neerden. Ter illustratie van dit methodische beginsel wil ik hier na-der ingaan op een van Brabants meest curieuze litteraire creaties : de Grimbergse oorlog.²¹ Onderwerp van de Grimbergse oorlog is een conflict tussen de hertogen van Brabant en de heren van Grimbergen. De Grimbergers weigeren de hertog als hun leenheer te erkennen. De strijd die hieruit voortvloeit, sleept zich jaren voort, totdat ten-slotte de hertogelijke partij aan het langste eind trekt en kasteel Grimbergen verwoest. De aanvoerder van de verliezers, Wouter Berthout, verpandt zijn goed om te varen over see.

Aan de Grimbergse oorlog schijnt een historisch gegeven ten grondslag te liggen. In de creatieve verbeelding van de Middelnederlandse dichter echter heeft wat in feite een vrij obscuur geschil geweest moet zijn heroïsche allure gekregen. In verband hiermee heeft niemand minder dan Willem Bilderdijk het verhaal "de Ilias der Berthouts" genoemd, en vele litteratuurhistorici hebben het hem sindsdien nageschreven. Toch is Bilderdijks parallel welbeschouwd helemaal niet zó treffend. In de eerste plaats kiest de auteur van de Grimbergse oorlog veel minder duidelijk partij in het door hem beschreven conflict dan de dichter van de Ilias - ik kom daar nog op terug. In de tweede plaats blijft de parallel rijkelijk vrijblijvend, in die zin dat het uiteraard ondenkbaar is dat Homerus de Middelnederlandse anonus zou hebben geïnspireerd. Mijns inziens heeft Bilderdijks oogverblindende vergelijking met de Ilias totnutoe het zicht benomen op een veel wezenlijker parallel, tussen de Grimbergse oorlog en zijn werkelijke litteraire peetvader : de Karelroman.

Dat de dichter van de Grimbergse oorlog en zijn publiek wèl Karelromans kenden, is buiten kijf. De tijd ontbreekt mij om de argumenten hiervoor in den brede uiteen te zetten; ik moet volstaan met de algemene conclusie dat de Brabantse hoflitteratuur een duidelijke Kareltraditie kent. Te verbazen hoeft dit allerminst, als men bedenkt dat de hertogen zich erop beroemden af te stammen van Karel de Grote. Geeft men zich aldus rekenschap van de litteraire context waarbinnen de Grimbergse oorlog functioneerde - zo men wil van het "litteraire referentiekader" en de "verwachtingshorizon" van het Brabantse hofpubliek - dan ligt het veeleer voor de hand de parallel tussen Grimbergse oorlog en chanson de geste uit te werken, dan de epische allure van het werk af te doen met een loze verwijzing naar de Ilias. Naar mijn mening is de parallel tussen Grimbergse oorlog en chanson de geste bovendien inhoudelijk veel adequater. Met name geldt dit voor de overeenkomst tussen het Brabantse gedicht en een subgenre van de Karelroman, dat men sinds het belangrijke boek van William Calin aanduidt als de epic of revolt.²²

De epics of revolt hebben steeds hetzelfde tot onderwerp : een wrokkige baron of "lignage" rebelleert tegen Karel de Grote op grond van een feodaal-juridisch geschil; het conflict escaleert in hevige mate, doch eindigt tenslotte met de overwinning van Karel en de nederlaag der opstandigen. De thematische parallel met de Grimbergse oorlog is onmiskenbaar. Ook hier is een geschil tussen leen-

heer en leenman de motor achter de epische handeling, die na een jarenlange vete tenslotte uitmondt in een zege van de leenheer. Maar niet alleen het grondplan van de Grimbergse oorlog komt met de epic of revolt overeen. Ook talloze nevenmotieven lijken door de Brabantse auteur aan het stofcomplex rond Karel de Grote te zijn ontleend. Overeenkomstig de beste traditie van het genre is zijn verhaal een aanschakeling van consiliumscènes, politieke ambassades, genealogische en heraldische "couleur locale" en, uiteraard, gewapende confrontaties. De vergelijking die de auteur in een van zijn beschrijvingen hiervan als terloops trekt, fungeert als een duidelijk genresignaal :

I, 4374 Daer wert gestreden op dien dach
 Dat men er lange of spreken mach;
 Want elken die daer was ten stride
 Mocht men geliken tallen tide
 4378 Met waerheiden Roelants genoot.

Frappant is met name ook de afloop van het verhaal : de aanvoerder van de verslagen Grimbergers verlaat zijn geboortegrond en vertrekt over zee. Historici hebben betwijfeld dat ooit een lid van de Berthoutfamilie op kruisvaart trok, en hebben het slot van de Grimbergse oorlog afgedaan als fictionalisering. Maar : fictionalisering met welk doel ? Mijns inziens : om het verhaal nog beter te modelleren naar de epic of revolt. De conventies van dit genre vereisen immers dat de leider der rebellen boete doet ten gunste van de gehele mensheid; volgens Calin is dit de wijze waarop "the repentant outlaw hopes to wash away his sins in this world and march with the army of the blessed in the next. [...] The epic hero yields to the emperor and renounces his personal rights in order to serve his master against the Saracen, but by helping to increase the power of Christendom he regains his individuality and obtains peace of soul within corresponding to the peace without : acting in harmony with his king, his society and his God".²³ Renout van Montalbaen, Geraert van Viane, Ogier van Denemarken doen penitentie op kruistocht of pelgrimage - Wouter Berthout evenzo.

De Grimbergse oorlog is mijns inziens dus te verstaan als een door de auteur bedoelde, en door het publiek herkende Brabantse variant op de Karelroman van het rebelse type. Het werk is gegroeid op de vruchtbare voedingsbodem van de Karelromancultuur aan het Brabantse hof. Daarbij vervult het voor het Brabantse publiek eenzelfde functie als het chanson de geste voor een Frans gehoor : het boekstaven in de collectieve herinnering van een roemruchte episode uit

de nationale geschiedenis. Daarmee verenigt de *vraye geste die waerheit es* - zoals de proloog het verhaal aankondigt in een formule die niet toevallig herinnert aan vele prologen van middeleeuwse Karelromans - de gevoelens van het publiek onder de gemeenschappelijke noemer van het Brabants nationalisme. Hier ligt ook de reden dat de auteur geen partij kiest in het door hem beschreven conflict, doch beide partijen gelijkelijk in zijn bewondering laat delen. De vete is immers voorbij; nu zand erover, of liever : inkt erover - om gesticht door de geschiedenis de krachten te bundelen ten bate van het algemeen belang. Zo functioneert in de Middeleeuwen literatuur onder een hofmaecenaat.

Willen wij tenslotte ook nog aandacht schenken aan het graafschap Holland, dan is Lodewijk van Velthem onze aangewezen gids : een Brabander in Holland. Het is kenmerkend voor het importkarakter van de Hollandse litteraire cultuur dat haar beide eerstbekende topauteurs, Maerlant en Velthem, van Zuidnederlandse afkomst waren; pas in een later stadium voeren Hollandse auteurs aan het Haagse hof de pen (Potter, Hildegarsberch, Dirc van Delft). De traditionele, auteursgerichte litteratuurgeschiedschrijving beschouwt dit latere stadium als het begin van het Hollandse litteraire leven, reden waarom men het vroegere Holland (d.w.z. tot ca. 1400) pleegt af te doen als een litteraire negorij. Beziat men echter de litteraire cultuur vanuit de opdrachtgevers, dan blijkt Holland allesbehalve litterair onderontwikkeld. Vrij vroeg reeds, toen de litteraire cultuur aan het Brabantse hof mogelijk zelfs nog Franstalig was, trokken kringen rond Floris V Jacob van Maerlant aan. In de periode daarop lijkt de literatuur aan het Hollandse hof pas op de plaats te maken. Ik ben geneigd dit te verklaren vanuit het feit dat de Hollandse heerschappij in Henegouwse handen was overgegaan; men kan vermoeden dat de Avesnes meer belang stelden in Franse literatuur. Wel blijft intussen elders in Holland het lampje van de Middel nederlandse literatuur brandende, waarbij vooral één verbintenis de aandacht trekt : die van Voorne en Velthem.

Reeds bij zijn litteraire debuut vertolkt Velthem de rol die hem op het lijf geschreven zou blijken : executeur van Maerlants litteraire testament. Hij vindt de Antwerpse edelvrouwe Maria van Berlaer bereid zijn voortzetting van Maerlants Spiegel Historiael te bekostigen. Maar de penningen van deze weduwe, of haar belangen bij de onderneming, waren kennelijk niet toereikend om Velthem vastigheid te

opdrachts
gevoel

de... maar zelfs bedoeling... in de... de... welke...
my...
my...

geven. Hij moest omzien naar een andere beschermer. Niemand leek daarvoor meer aangewezen dan Gerard van Voorne, wiens vader voordien Velthems geestelijke vader Maerlant had gesteund. Hem zond Velthem zijn Vijfde partie van de Spiegel Historiael, vergezeld van de onomwonden wens *sijn pape te wesene hierna*. Teneinde zijn sollicitatie kracht bij te zetten verwerkte hij inderhaast in zijn voortzetting een fikse portie "Hollandse nieuwe", en stelde hij zich ook in andere opzichten in op Voornes litteraire horizon, door middel van ettelijke toespelingen op Maerlants Merlijn.²⁴

Of Velthems sollicitatie succesvol is geweest, staat niet vast. "For the sake of argument" vraag ik U echter voorlopig met mij te veronderstellen dat Velthem inderdaad op Voorne is aangenomen. Wat trof hij daar dan in de hofbibliotheek aan? Natuurlijk een exemplaar van Maerlants Merlijn, ten behoeve van de vorige graaf Adelbrecht uit het Frans bewerkt. Maerlants Oudfranse grondtekst was echter - hij maakt er zelf toespelingen op - incompleet geweest, en het werk was na tienduizend verzen blijven steken. Dit was natuurlijk een kolfje naar Velthems hand. Hij zette - dat is zeker - Maerlants bewerking van het Oudfranse Merlijncomplex voort, en wel - maar dat is speculatie - ten behoeve van de zoon van de oorspronkelijke opdrachtgever, Gerard van Voorne. Velthem en zijn maecenas moeten daartoe de hand hebben weten te leggen op een completer Oudfrans handschrift dan Maerlant tot zijn beschikking had gestaan. Maar aan Oudfranse kant is de Merlin traditioneel verbonden met een nog veel groter tekstcomplex: de gigantische Proza-Lancelot namelijk, de trilogie van Lancelot en prose, Queste del Saint Graal en Mort le Roi Artu. Zou Velthem ook deze romans in zijn grondtekst hebben aangetroffen en vertaald? Niets komt mij logischer voor. Een van de drie Middelnederlandse vertalingen van de Proza-Lancelot, en wel de beroemdste en minst gehavende - ik bedoel natuurlijk de Lancelot-compilatie - draagt immers op het laatste folium de notitie: *Hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem*. En aangezien de in de tekst gegeven datering van Velthems Merlijn-voortzetting (1326) nauwelijks verschilt van de door codicologen geschatte terminus ad quem voor de Lancelot-compilatie ("ca. 1320"²⁵), ligt de veronderstelling voor de hand dat Velthem in aansluiting op de Merlijn óók de Proza-Lancelot voor zijn maecenas vertaalde, inclusief alle interpolaties, en aldus in één machtige collage het complete stofcomplex rond koning Artur voor het Voornse hof ontsloot.

Nu heeft codicologisch onderzoek aangetoond dat het handschrift van de compilatie (Den Haag, K.B., 129 A 10) weliswaar geen autograaf van Velthem is, maar toch de status heeft van een geauto-

riseerd exemplaar van Velthems tekst, bij de totstandkoming waarvan de meester zelf betrokken is geweest. Het boek draagt ook de kenmerken van het werk-in-uitvoering : in hoog tempo geschreven op een kwantitatief en kwalitatief minimum aan perkament, en met, bijvoorbeeld, tussengeprutste hoofdstuktitels, kennelijk pas tijdens het werk bedacht. Maar behalve dit prototype zijn van Velthems Lancelotroman ook nog fragmenten bewaard gebleven te Brussel en Den Haag, nota bene stammend uit hetzelfde atelier als de compilatie-zelf, maar van een duidelijk hoger niveau : geschreven door de hoofdkopiist van 129 A 10, op beter perkament, en ruimer bemeten. Professor Draak beschouwt deze fragmenten als een volgend produkt van "The Workshop behind 129 A 10"²⁶ - maar een nadeel van deze typering is dat zij, onbedoeld, de suggestie kan wekken van een kopiistenbedrijf dat Lancelotromans als stukwerk aflevert, en dat zou een gevaarlijk anachronisme zijn. Als namelijk één ding uit het maecenaatsonderzoek duidelijk wordt, is het wel hoe klein in de Middeleeuwen de markt voor literatuur was. In feite zie ik maar één elegante verklaring voor dit unieke geval, een verklaring die zowel het bestaan als de hogere kwaliteit van het tweelingexemplaar van Velthems Boec van Lancelote verantwoordt : de fragmenten zouden resten kunnen zijn van het officiële dedicatie-exemplaar, het boek voor de opdrachtgever-zelf, het boek voor Gerard van Voorne.

Deze speculatieve theorie opent boeiende onderzoeksmogelijkheden. Er is voer voor codicologen. Zo vertonen de beide bronnen van Velthems Lancelot een opvallende gelijkenis met het unieke exemplaar van zijn Vijfde partie van de Spiegel Historiae (Leiden, UB, BPL 14E). Zijn we daarmee, behalve een litteraire, ook een boektechnische Voornse traditie op het spoor ? Maar ook het tekstinterpretatieve onderzoek zou mijns inziens van deze hypothese profijt kunnen trekken. Dat voor een Voorns publiek het optreden van het personage Claes vanden Briele in de Torec pikant moet zijn geweest, heeft Heeroma op heel andere gronden al vermoed.²⁷ Maar de 87.000 verzen van de compilatie bieden waarschijnlijk nog veel meer Hollandse perspectieven. In Arturs doet, het slotdeel van de trilogie, wordt beschreven hoe de duivelse verrader Mordret, bastaardzoon van Artur, samenspannt tegen zijn vorst en vader. Als trawanten heeft hij in de Oudfranse Mort Artu de Saksen, Schotten en Ieren, traditioneel de aartsvijanden van Artur in deze romans. De compilatie echter, waarvan de tekst gewoonlijk toch uitmunt door letterlijkheid van vertaling, spreekt tot tweemaal toe niet alleen van Saksen, Schotten en Ieren, maar óók van

*in de 11de eeuw was de markt voor literatuur klein
 en van de 12de eeuw af werd er veel meer uitgegeven
 (zie ook de 13de eeuw)*

de Friezen !

et entretant com li sieges dura	Ende alse die wile dat Mordret lach
entor la tor, ne fina onques	Vore dien tor, hi ontboet alden dach
Mordrés de mander les hauz homes	In Scollant te desen doene
d'Illande et d'Escoce et des	<i>Ende in Vrislant</i> die hoge baroene,
estranges païs qui de lui	Ende in anderen lande mede
tenoient terre	Heidene ende ander liede gereede.
(ed. Frappier § 168/7-10)	(ed. Jonckbloet IV, 10307-312; curs. van mij, FvO)

et Mordrés avoit tant proiez les	Want Mordrette quamen altenen ter
Sesnes qu'il estoient en s'aide	Liede an van Zassen, van <i>Vrisen</i> ,
venu ... il haioent le roi de	Die den coninc haetten, vorwaer,
mortel haïne	Van doetveden
(§ 180/7-11)	(IV, 10964-967)

Het lijkt erop dat Velthem hier de gelegenheid te baat heeft genomen om terloops zijn opdrachtgever te vleien : Hollands vijanden, de Friezen, aan de kant van de verraderlijke Mordret - dan was de Voornse partij natuurlijk gelieerd aan Arturs luisterrijke monarchie...²⁸

Dat was toch een verbintenis waarmee eer in te leggen viel, tegenover de Brabanders bijvoorbeeld, met hun eeuwige gepoch op Karel de Grote en de Trojanen !

Ik heb al teveel van Uw tijd gevergd om deze lijnen verder te vervolgen. Laat ik afsluiten met een summiere methodische conclusie. Het maecenaatsonderzoek bestudeert litteratuur, en dus ook hoofsheid, vanuit een bepaald perspectief. Voor het Middelnederlands is dat een nieuw perspectief, dat werkt met nieuwe ordeningsprincipes, die nieuwe patronen en nieuwe hypotheses zichtbaar maken. Met opzet zeg ik *nieuw*, niet *beter*. De benadering vanuit het maecenaat is zeker niet alleenzaligmakend, en in hoeverre zij prioriteit verdient boven meer gevestigde methoden, staat nog alleszins te bezien. Wel hoop ik U te hebben getoond dat maecenaat en Middelnederlandse letterkunde met elkaar verband houden, en dat in de studie van het laatste plaats moet worden ingeruimd voor het eerste.

NOTEN

* Voor assistentie en advies ben ik dank verschuldigd aan Bart Besamusca, Hans van Dijk, Dini Hogenelst, Jenny Mateboer en Sanne Terlouw.

1 Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek 10 (Leiden, 1937), kol. 427.

- 2 H.P.H. JANSEN : Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden . 6de dr. Utrecht etc., 1979, p. 107-108.
- 3 Geschiedenis van Vlaanderen 3 (Amsterdam, 1938), p. 114-117.
- 4 Biographisch Woordenboek der Nederlanden (Haarlem z.j.), p. 80.
- 5 H.P.H. JANSEN : Geschiedenis van de Middeleeuwen. 2de dr. Utrecht etc., 1979, p. 345-346; van dezelfde auteur Kalendarium (4de dr. Utrecht etc., 1979), p. 59, en zijn in n. 2 genoemde werk, p. 127.
- 6 JAN DE KLERK : Brabantsche Yeesten. Dl. 3. Uitgeg. door J.H.Bormans. Brussel, 1869. Boek VII, vs. 17053-17090.
- 7 Vgl. ook J. BUMKE : Mäzene im Mittelalter (München, 1979), p. 13-21. (Uiteraard heeft Bumkes recente standaardwerk mijn onderzoek in velerlei opzicht beïnvloed; verder heb ik veel te danken aan de deelnemers van twee Utrechtse doctoraalwerkgroepen tijdens de cursus 1980-1981).
- 8 JACOB VAN MAERLANT : Heimelijkheid der heimelijkheden. Uitgeg. door A.A. Verdenius. Amsterdam, 1917, vs. 2091-2108.
- 9 WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH : Gedichten. Uitgeg. door W.Bisschop en E.Verwijs. 's-Gravenhage, 1870 (herdr. Utrecht, 1981), p. 109, vs. 162-164.
- 10 G.P.M. KNUVELDER : Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Dl. 1. 5de dr. 's-Hertogenbosch, 1970, p. 307.
- 11 K. HAUCK : 'Haus- und sippengebundene Literatur mittelalterlicher Adelsgeschlechter', herdr. in Geschichtsdenken und Geschichtsbild im Mittelalter (Darmstadt, 1965), p. 167.
- 12 Vgl. Het zal koud zijn in 't water als 't vriest (Den Haag, 1980), p. 105 en 121.
- 13 Uit de omvangrijke litteratuur noem ik U. PETERS : 'Stadt, "Bürger-tum" und Literatur im 13. Jahrhundert', LiLi 7 (1977), afl. 26, p. 109-126 en R.F. GREEN : Poets and princepleasers. Toronto etc., 1980.
- 14 Zie voor de litteratuur onder Hendrik III A. HENRY : L'oeuvre lyrique d'Henri III duc de Brabant (Brugge, 1948) en Henry's uitgave van Les oeuvres d'Adenet le roi (5 dln. Brugge, 1951-1971).
- 15 P. DE RIDDER : 'Dynastiek en nationaal gevoel in Brabant onder de regering van hertog Jan I (1267-1294)', Handelingen Zuidnederlandse 33 (1979), p. 73-99, met name p. 80 en 97.
- 16 Vgl. F. WILLAERT : 'A propos d'une ballette de Jean Ier', Etudes Germaniques 35 (1980), p. 387-397. (In de wandelgangen van het symposium zei mij de heer Willaert overigens toch te twijfelen aan het experimentele karakter van Jans poëzie; Willaerts Hadewijch-onderzoek (zie elders in deze bundel) doet immers een vroegere traditie van Middelnederlandse hoofse lyriek vermoeden. Zijn de Lundse liederen van deze traditie de enig-bewaarde representanten ?)

- 17 Zie zijn in n. 15 genoemde publikatie.
- 18 J.A.N. KNUTTEL : 'Segeer dien God gaf en de hoofsche liefde', De Gids 102 (1938), p. 101.
- 19 Vgl. Ridderverhalen uit de Middeleeuwen. Samengest. en ingel. door J.Janssens. Amsterdam etc., 1979, p. XXVIII-XXIX.
- 20 A. DINAUX : Les trouvères Brabançons (Paris etc., 1863), p. 145.
- 21 De enige uitgave is nog steeds die van C.P.Serrure en Ph.Blommaert (2 dln. Gent, 1852-1854). De voornaamste studies over de tekst dateren uit het midden van de vorige eeuw; ze worden vermeld in de inleiding van de editie.
- 22 W.C. CALIN : The Old French epic of revolt. Genève etc., 1962.
- 23 Calin : Epic of revolt (zie n. 22), p. 142.
- 24 Vgl. H.C. PEETERS : 'Nieuwe inzichten in de Maerlantproblematiek', Handelingen Zuidnederlandse 18 (1964), p. 275-279.
- 25 Vgl. J. DESCHAMPS : Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken. 2de dr. Leiden, 1972, nr. 11.
- 26 M. DRAAK : 'The Workshop behind the Middle Dutch Lancelot manuscript', Neerlandica Manuscripta. Essays presented to G.I. Lief-tinck III. Amsterdam, 1976, p. 18-37.
- 27 K. HEEROMA : Maerlants Torec als 'sleutelroman'. Amsterdam etc., 1973.
- 28 Ook in dit procédé ging Maerlant, wiens werk hij moet hebben omgespit als Maarten 't Hart dat van Vestdijk, hem voor : vgl. W.P. GERRITSEN : 'Wat voor boeken zou Floris V gelezen hebben?', Floris V (Den Haag, 1979), p. 79-80, en 'Jacob van Maerlant and Geoffrey of Monmouth', An Arthurian tapestry (Glasgow, 1981), p. 382.